

Cultivation of an Ethical and Cultured Individual from the Perspective of University Professors: Methods and Obstacles

Mazhar Babae, ¹ Parastoo Salehi ²

Article info	Abstract
DOI: 10.30470/ER.2024.2008575.1237 Original Article Submission History: Received: 08/09/2024 Revised: 08/03/2025 Accepted: 04/04/2025 Published: 25/05/2025 Authors' Contribution: Mazhar Babae: First Author, the responsible author, the main ideator of the article, responsible for correspondence with the publication, formulation of the main research questions, writing of the abstract, methodology and conclusions, analysis and criticism during the work, reading and final approval of the article. Prastoo Salehi: collecting data, categorizing and coding them, initial writing, making revisions to the article, writing the introduction sections and controlling sources and final editing of the article text. Conflict of Interests: The authors declare no conflict of interest. Funding/Support: This research has not received any financial support from funding organizations.	The purpose of the research was to explain the factors involved in the cultivation of educated people, the methods to use for this purpose and the obstacles to achieving this goal, from the point of view of university professors. To this end, an interpretive paradigm with a qualitative approach and two methods of document-library research and concept analysis of the type of concept interpretation were used. The sample included 11 professors of Farhangian University of Kurdistan province, chosen based on criteria-based purposeful sampling. The data collection tool was a researcher-made semi-structured interview. The interview process continued until data saturation was reached. The findings of the research were presented in two parts: the methods of cultivating educated people and the existing obstacles. The former was presented in three parts: 1. Required skills, 2. Methods of educating educated people, and 3. Tools for educating educated people. The latter also comprised three parts: 1. Obstacles in the field of education and training, 2. Obstacles to adopting the appropriate model of educating an educated person, and 3. Moral and social issues. The results showed that current education is insufficient and improper to raise educated people. This requires teaching more and more specialized fundamental skills and principles. Training that will take them from passive to active actors. Education should be multi-dimensional and more emphasis should be placed on leading people to internal learning, self-reflection, and skill-orientedness. Obstacles are diverse and multi-dimensional, and in general, anything that hinders people's thinking and discretion in education is an obstacle to education and training. Keywords: education, cultured person, university professors, principles and methods, obstacles.

1. **Corresponding author**, Assistant Professor, Department of Educational Sciences, Farhangian University, Tehran, Iran. m.babaie@cfu.ac.ir

2. B.A. Education of Exceptional Children, Farhangian University, Tehran, Iran. parastosalehi8137.8137@gmail.com

Introduction

One of the important goals of education and training is to help promote spiritual health, nurture natural talents and spiritual education for human perfection (Zandi, 2015, p. 24). Achieving such a goal takes place in the process of raising people. Education in its higher levels goes towards moral education and culture. All the ethical and mystical systems that have been presented throughout the history of humanity, with different methods, have sought to reform man and his individual and social life (Rahnamaei, 2017, p. 46). The discussion of education has been of interest to all nations and cultures and not limited to a specific culture. New sciences, including psychology, also came out with a new look to discover and cultivate the truth of man. The leaders of the humanism movement, especially Abraham Maslow, rejected the schools of behaviorism and psychoanalysis and looked at the human being with a relatively optimistic view and paid attention to the growth and perfection of the personality and the development and expansion of the hidden talents of a person (Bagheri, 2013, p. 81). Our current society, more than ever, needs to raise a productive, creative, independent, God-seeking and free generation, and this need will be met when we change our need for education and the methods that are used in the name of education at home and school (Kirim, 2018, p. 13). It is necessary to cultivate people with high human understanding who are at the highest levels of perfection. The necessity of a perfect human being is not only for the human world, but also for the whole world (Salawati & Kokram, 2019, p. 37). Educating people has levels ranging from the education of ordinary people to that of mystics and prophets. Education at high levels includes that of educated people, who are few in number, but whose existence is necessary and obligatory for society, Even with the high value of a perfect human being or rather, a human being who has a high level of education. However, there are few people who are eager to achieve high human perfections, or if they are, there is no proper way to direct them towards the path of education, and we are faced with scattered methods and tools. In fact, it can be said that a structured and regular method for training such people has not yet been developed. Due to the small number of educated people, we must look for a way to raise the level of education and increase their population; Therefore, creating a context and providing facilities and formulating appropriate principles and methods for educating such people can provide a way to raise the level of education of people in society as well as identify the factors that prevent the education of educated people by specifying the shortcomings in proper education, leading to developing a cultured society.

The main body of the article

The findings of the research were presented in two parts: the methods of cultivating educated people and the existing obstacles. The section on the methods of educating educated people consisted of three parts: 1. The skills required for education, including 11 items, 2. The methods of educating educated

people, including two sections before the start of education, including 6 items, and during the education process, including 15 items, and 3. Tools for educating educated people, including 3 items and a number of small items were presented. The section on obstacles in achieving education was also presented in three parts: 1. Obstacles in the field of education and training including 11 items, 2. Obstacles to adopting the appropriate model of educating an educated person including 4 items and 3. Moral and social issues including 9 items.

Conclusion

To cultivate educated people, the current educational system with its current process is more education-oriented than development-oriented. This, of course, has various reasons. With the continuation of the current situation, the educational system will not be able to produce educated people. Therefore, it is necessary to make changes in its procedure. In general, they need to learn skills that help them to look at issues with a wise, critical and analytical perspective and to be multi-faceted. In other words, it is necessary to turn them from passive to active actors. Education in the direction of education should be multi-dimensional and not just limited to moral or scientific principles. In education, you should proceed in an argumentative and logical style. In general, the tools and methods are varied, but the emphasis is more on getting people to learn internally in such a way that people seek education themselves rather than receive indoctrinated and imposed education. In relation to the obstacles to raising educated people, whatever hinders people's thinking and their free will and leads them to passive learning is an obstacle to proper education and training. In fact, factors beyond education play a role in education, some of which are related to society, family, culture, virtual space, economic, social conditions, intra-personal factors, people's living environment, etc., leading to inappropriate conditions and environment for Cultivating educated people.

References

- Anvarī, H. (2002). Sukhan Comprehensive Dictionary Persian to Persian. Tih-rān: Sukhan. [In Persian]
- Āryānpūr Kāshānī, M., & 'āssī, M. (2010). The Aryānpur progressive persian - English dictionary one Volume, concise. Tih-rān: jahān rāyāni ami'n. [In Persian]
- Asadzandī, M. (2017). Professors, spiritual characteristics for role- modeling education. *Educ Strategy Med Sci*, 10 (1): 23-35. [In Persian]
- Atrak, H. (2020). The Combination of Philosophical and Religious Ethics in Raghīb Isfahani's Al-Dhari'a. *Ethical Reflections*, 1(1): 103-133. [In Persian]
- Ayāzī, A. N., & Rahbānī Khurāsgānī, A. (2014). Social Obstacles of Thinking in the Islamic Model of Progress based on Grounded Theorizing in the Qur'ān. *Applied sociology*, 25(2): 81-96. [In Persian]
- Bīrūnī Kāshānī, R. (2018). Identification of Students' Moral Education Components: Establishing a correlation between character education theories and the Islamic education approach. *Islamic Perspective on Educational Science*, 6(11): 111-128. [In Persian].
- Chowdhury, M. (2016). Emphasizing Morals, Values, Ethics, and Character Education in Science Education and Science Teaching. *The Malaysian Online Journal of Educational Science*, 4(2): 1-16.
- Chung, J. J. H., & Wei, X. (2020). Teach Effectively or Guide Wisely? Discussing the Application of Wisdom Approach to Language Teaching in Thai Higher Education. *International Journal of Language Education*, 4(3): 322-333.
- Coombs, G. R., & Daniels, L. R. B. (2008). Philosophical research: conceptual analysis, translation: Khosrow Bagheri, in Short, Edmond, C. (Ed) (2008). *forms of curriculum Inquiry*, translated by: Maḥmūd Mihrmuhammadī, et al., Chapter 1, pp: 43-65.
- Der Zee, T. V. (2022). Open towards the future. A reinvigoration of practical wisdom in teaching with a view to subjectification. *Teachers and Teaching*, 28(6): 757-771.
- Gayrat Ugli, M. T. (2019). Scientific Theoretical Problems of Perfect Human Category In The Psychology. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 7(8): 15-22.
- Ghultāsh, A. (2012). Political and Social Foundation of Education, Comparative study of citizenship education approaches and perspectives. *Foundations of Education*, 2(1): 47-64. [In Persian]
- Hāshimīān, F, S., & Ghafārī Qarabāgh, S. A. (2020). Moral Crisis of the Modern Time Civilization. *Knowledge Studies in The Islamic University* , 24(82): 111-128. [In Persian]
- Ḥīdarīzādīh, N., Ismāīlī, Z., Farajullāhī, M., & Safaeī, T. (2020). Dimensions and components of moral education in Iran's formal and general education system. *training in police sciences*, 8(28): 177-201. [In Persian]
- Mālik, H., & Nāeīj, K. (2012). The Aristotle Theory about education and training. *Wisdom and Philosophy*, 2(5): 103-121. [In Persian]
- Malikī, H., & Ḥabībī pūr, M. (2007). Developing Critical Thinking, the Main Goal of Education. *Educational Innovations*, 6(1): 93-108. [In Persian]
- Muḥammadī, H., & Zībākalām, F. (2015). Neoliberalism and Commercialization of Education: The Challenges for Moral Education. *Foundations of Education*, 4(2): 95-116. [In Persian]

- Mu'īn, M. (1996). An intermediate Persian dictionary. Tīhrān: amīr kabīr. [In Persian]
- Murtazavī, F., & Ālibouyih, A. (2022). Survival as a Reason to Live Morally: A Critical Examination of the Evolutionist Perspective. *Ethical Reflections*, 3(4): 7-24. [In Persian]
- Murtazavī, S. M. (2013). The barriers of the ground setting education. *The Promised East*, 7(26): 41-64. [In Persian]
- Rahnamāēī, H. (2008). A Comparative Study of the "Ideal Moral Man" in Islam and Taoism with an Emphasis on "Nahj al-BalĀghi" and "Tao Te Ching". *Ma'rifat-e AdyĀn*, 10(37): 45-64. [In Persian]
- Rashīdī, S. (2020). Basics and effects of regular education from the perspective of the philosophy of education of the Qur'ān. *Islamic Perspective on Educational Science*, 7(13): 5-21. [In Persian]
- Saīf, A. A. (2013). *Modern educational psychology*. (7nd ed). Tīhrān: Durān. [In Persian]
- Salavātī, A and Kookaram, F. (2020). Explaining the Triple Necessities of Perfect Man from the Ibn 'arabī and 'allāmiḥ Ṭabāṭabāī. *Islamic Mysticism*, 16(64): 38-55. [In Persian]
- Stenberg, K. & Maaranen, K. (2022). Promoting practical wisdom in teacher education: a qualitative descriptive study. *European Journal of Teacher Education*, 45(5): 617-633.
- Yūsifī, A., & Gurdānshikan, M. (2012). Critical Thinking. *Iranian Journal of Medical Education*, 11(9): 1120-1128. [In Persian].

تأملات اخلاقی

دوره ششم، شماره اول (پیاپی ۲۱)، بهار ۱۴۰۴، صفحات ۲۹-۵۱

شاپا الکترونیکی: ۱۱۵۹-۲۷۱۷/شاپا چاپی: ۴۸۱۰-۲۶۷۶

<https://jer.znu.ac.ir>

تأملات اخلاقی

نشریه علمی دانشگاه زنجان

روش‌ها و موانع پرورش انسان فرهیخته اخلاقی از نگاه استادان دانشگاه

مظهر بابایی^۱، پرستو صالحی^۲

چکیده

هدف پژوهش پیش‌رو تبیین روش‌های آموزش افراد فرهیخته اخلاقی و شناسایی موانع در دستیابی به پرورش این نوع از افراد از نگاه استادان دانشگاه بود. به اقتضای هدف پژوهش از پارادایم تفسیری با رویکرد کیفی و دو روش پژوهش اسنادی - کتابخانه‌ای و تحلیل مفهوم از نوع تفسیر مفهوم بهره برده شد. میدان پژوهش شامل استادان دانشگاه فرهنگیان استان کردستان بود که با روش نمونه‌گیری هدفمند ملاک‌محور و با درجه اشباع‌یافتگی به تعداد یازده نفر انتخاب شد. ابزار گردآوری داده‌ها، مصاحبه نیمه‌ساختاریافته محقق‌ساخته بود. فرایند مصاحبه تا دستیابی به اشباع در داده‌ها ادامه یافت. یافته‌های پژوهش در دو بخش «روش‌های پرورش افراد فرهیخته» و «موانع موجود» ارائه شد. بخش روش‌های پرورش افراد فرهیخته در دو قسمت: «مهارت‌های موردنیاز» و «روش‌های آموزش افراد فرهیخته» ارائه شد. بخش موانع نیز در دو قسمت: «موانع حوزه آموزش و تربیت» و «مسائل اخلاقی و اجتماعی» ارائه شد. نتایج نشان داد برای پرورش افراد فرهیخته، آموزش‌های کنونی ناکافی هستند. این امر مستلزم آموزش مهارت‌ها و اصول بنیادین مبتنی بر شرایط حال است؛ آموزش‌هایی که افراد را از حالت انفعال به شکل کنشگران فعال در بیاورد. آموزش در راستای فرهیختگی باید چندبعدی و تأکید بیشتر بر سوق دادن افراد بر یادگیری درونی، تأمل در خود و مهارت‌محور باشد. موانع نیز متنوع و چندبعدی‌اند و به‌طورکلی هرآنچه در آموزش، مانع تفکر افراد و اختیار افراد باشد، مانعی برای تربیت و آموزش است.

واژه‌های کلیدی: پرورش، انسان فرهیخته اخلاقی، استادان دانشگاه فرهنگیان

سنندج، اصول و روش‌ها، موانع.

اطلاعات مقاله

DOI:

10.30470/ER.2024.2008575.1237

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۱۸

تاریخ اصلاح: ۱۴۰۳/۱۲/۱۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۱/۱۵

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۳/۰۳

نقش نویسندگان

مظهر بابایی: نویسنده مسئول، ایده پرداز اصلی مقاله، مسئول مکاتبات با نشریه، تدوین سؤالات اصلی پژوهش، نگارش قسمت‌های چکیده، روش‌شناسی و نتیجه‌گیری، تحلیل و نقادی در طول کار، خوانش و تأیید نهایی مقاله.

پرستو صالحی: جمع‌آوری داده‌ها، دسته‌بندی و کدگذاری آنها، نگارش اولیه، انجام اصلاحات مقاله، نگارش بخش‌های مقدمه و کنترل منابع و ویرایش نهایی متن مقاله.

حمایت مالی و تعارض منافع

مقاله حامی مالی و تعارض منافع ندارد.

استخراج

این مقاله متخذ از رساله / پایان‌نامه نیست.

۱. نویسنده ی مسئول، استادیار، گروه آموزشی علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران. m.babaie@cfu.ac.ir

۲. دانشجوی کارشناسی رشته آموزش کودکان استثنایی، گروه علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، سنندج، ایران. parastosalehi8137.8137@gmail.com

مقدمه

مواجهه روزانه و گسترده بشر با اخلاق و مسائل اخلاقی در طی سده‌های پیاپی، اخلاق را به دغدغه مشترک انسانی و از مباحث حائز اهمیت برای او بدل کرده است و به همین سبب اخلاق موضوع تأمل و اندیشه عموم افراد نوع انسان به‌ویژه اندیشوران قرار گرفته است (مرتضوی و آل‌بویه، ۱۴۰۱، ص ۹). مباحث اخلاقی برای هر ملت و مکتبی از اهمیت خاصی برخوردار بوده است و همه نظام‌های اخلاقی و عرفانی که در طول تاریخ بشر عرضه شده‌اند با روش‌های گوناگون در پی اصلاح انسان و زندگی فردی و اجتماعی او بوده‌اند (رهنمائی، ۱۳۹۷، ص ۴۶). اندیشوران هر جامعه‌ای همواره در پی تربیت افرادی دارای ویژگی‌های اخلاقی برتر بوده‌اند؛ چراکه پرورش افرادی با درک و فهم بالا و انسانی که در مراتب بالای کمال قرار دارند، ضروری است. در فرهنگ اسلامی نیز اندیشوران و بزرگانی همچون فارابی، ابن‌سینا، سهروردی، ملاصدرا، سعدی، مولانا، ابن‌عربی، فیض کاشانی و ملاهادی سبزواری در دوره‌های تاریخی گوناگون و در سرتاسر جهان اسلام، در رابطه با تربیت انسان با اخلاق، کامل و فرهیخته نظریه‌پردازی کرده و به آن توجه ویژه داشته‌اند؛ چراکه ضرورت انسان کامل تنها برای عالم انسانی نیست؛ بلکه ضرورتش برای کل عالم است؛ یعنی انسان نه تنها برای طی مراتب کمال به انسان کامل نیاز دارد؛ بلکه کل عالم برای بقا و حفظش نیازمند انسان کامل است (صلواتی و کوکرم، ۱۳۹۹، ص ۳۷). انسان دارای کمال اخلاقی را می‌توان با واژه «فرهیخته اخلاقی» نیز معرفی کرد. فرهیختگی^۱ از ریشه فرهیختن^۲ واژه‌ای است مرکب از «فر» و «هیختن/هختن/آهختن/آهیختن و آمیختن» که در معانی ادب‌آموختگی، مؤدبی، علم‌آموختگی، ادب‌کرده، مؤدب، ادب‌آموخته، ادیب، عالم و تربیت کردن آورده شده است (معین، ۱۳۷۵، ج ۲، ص ۲۵۳۹). همچنین این مفهوم از ریشه «فرهخته» و در معانی وضع و حالت فرهیخته، فرهیخته، برخوردار از سطح والایی از دانش، معرفت یا فرهنگ آمده است (انوری، ۱۳۸۱، ج ۶، ص ۵۳۴۹). در فرهنگ پیشرو برای عبارت «فرهیختگی»، این معادل‌ها آمده است: «Training, Refinement, Education, Polish» (۵۳۴۹). در فرهنگ پیشرو برای عبارت «فرهیختگی»، این معادل‌ها آمده است: «(to Train, to Cultivate, to Educate)»، همچنین برای فرهیخته در معنای تعلیم‌یافته: «(Graduate, Sophisticated, Well- Bred, Polished, Refined, Cultured, Cultivated)» آمده است (آریان‌پور کاشانی و عاصی، ۱۳۸۹، ص ۱۰۱۲).

در سطح جامعه، افراد فرهیخته افرادی سرآمد در هر حوزه معرفی می‌شوند. فرهیختگی ابعاد گوناگون اجتماعی، اخلاقی، علمی و ... دارد. در میان ابعاد مختلف فرهیختگی، مبحث تربیت بیش از هر چیزی به فرهیختگی اخلاقی و شخصیتی افراد توجه دارد. از اهداف مهم تعلیم و تربیت، کمک به ارتقای سلامت معنوی، پرورش استعدادها و فطری و تربیت معنوی در راستای کمال انسانی است (اسد زندی، ۱۳۹۵، ص ۲۴). هدف پرورش، هدایت رشد همه‌جانبه شخصیت پرورش‌یافتگان در جهت کسب و درک معارف بشری و هنجارهای مورد پذیرش جامعه و نیز کمک به شکوفاشدن استعدادهای آنان است (سیف، ۱۳۹۲، ص ۳۷). پرورش و تربیت در مراتب بالای خود، تربیت اخلاقی و فرهیختگی اخلاقی را شامل می‌شود. تربیت اخلاقی به دلیل نقش مهمی که در سرنوشت

1. Being Educated = Farhixt - e- gi

2. Far- hixtan

انسان‌های جامعه دارد، از دیرباز کانون توجه اندیشوران و پیشوایان دینی بوده است. همچنین در میان فیلسوفان نیز تربیت اخلاقی به منزله شاکله تربیت آدمی لحاظ شده است و عالی‌ترین و عمیق‌ترین بخش تعلیم و تربیت قلمداد می‌شود (حیدری‌زاده و همکاران، ۱۳۹۹، ص ۱۸۱). در واقع این نوع تربیت با هدف پرورش فردی با اخلاق و در مرتبه‌ای بالاتر، فردی فرهیخته و برتر از هر لحاظ صورت می‌گیرد. تربیت فرایند و مراتبی دارد؛ به گونه‌ای که تربیت تن برای تربیت روان و اوج تربیت روان، شکوفایی خرد و نهایت تربیت خرد، نیک‌بختی انسان است که همواره هدف و غایت زندگی همه آدمیان است (مالک و نایب، ۱۳۹۰، ص ۱۰۳). از آنجاکه هر انسانی طالب سعادت حقیقی است، راه و شرط رسیدن به سعادت انسانی، کسب فضایل اخلاقی و عمل به وظایف اخلاقی است. فضایل اخلاقی، باعث برتری فرد از نظر خلقی و نفسی بر دیگران خواهد شد و کسب این فضایل برای دستیابی به سعادت، ضروری است (اترک، ۱۳۹۹، ص ۱۲۱).

کسب فضایل اخلاقی در هر دوره و فرهنگی از اهمیت بالایی برخوردار بوده است؛ از این‌رو اندیشوران در هر دوره‌ای مجموعه‌ای از آموزش‌های اخلاقی را برای تربیت افراد فاضل و دارای کمال اخلاقی به کار برده‌اند. روش‌های مورد استفاده اندیشوران فرهنگ و دوره‌های تاریخی را می‌توان در آثار به‌جامانده از آنان جست‌وجو کرد و تا حدودی به سبک کار آنان پی برد. در کشور ما نیز اندیشوران بزرگی به تدوین برنامه‌های آموزشی برای پرورش افراد دارای کمال اخلاقی و فرهیخته اخلاقی پرداخته‌اند و با نگاهی کوتاه به کتب و آثارشان می‌توان محتوایی غنی در این زمینه یافت؛ اما با وجود چنین آثار غنی و کاملی، آیا روش‌هایی که این افراد برای تربیت افراد فرهیخته هم‌عصر خود به کار برده‌اند، در حال حاضر نیز پاسخ‌گوی نیازهای جامعه خواهد بود؟ و آیا با وجود تغییرات سریعی که در چند دهه اخیر با آن روبه‌رو بوده‌ایم، با بهره‌گیری از این روش‌ها می‌توان همچنان افرادی فرهیخته پرورش داد؟ تغییراتی که در هر دوره تاریخی رخ داده، موجب شده اندیشوران آن دوران با بررسی مسائل روز در پی تدوین روش‌های کاربردی و متناسب حال آن دوران باشند. با توجه به تغییراتی که در چند دهه اخیر در اوضاع فرهنگی و فناوری‌های جدید رخ داده، به نظر می‌رسد نیاز است چگونگی تربیت افراد فرهیخته بار دیگر با توجه به اوضاع و شرایط کنونی، بررسی شود.

در این راستا بررسی دیدگاه‌های استادان دانشگاه فرهنگیان به عنوان افرادی که آموزش معلمان را بر عهده دارند و در نتیجه بر روی تربیت و آموزش نسلی که به دست این معلمان آموزش داده می‌شوند نیز تأثیرگذارند، همچنین نمونه‌ای از افراد فرهیخته و اندیشمند در جامعه شناخته می‌شوند، می‌تواند ما را در دستیابی به روش‌های تربیتی مورد استفاده برای نسل فرهیخته امروزی راهنمایی کند. برای بررسی چگونگی تربیت افراد فرهیخته اخلاقی از دید این افراد می‌توان اصول و روش‌های مورد استفاده، همچنین موانعی که در این مسیر وجود دارد را تبیین و بررسی کرد. از این‌رو هدف پژوهش حاضر تبیین اصول و روش‌های آموزش افراد فرهیخته و شناسایی موانع موجود در دستیابی به این هدف از نگاه استادان دانشگاه فرهنگیان است؛ لذا پژوهش کنونی در پی شفاف‌سازی و پاسخ‌یابی به این پرسش‌ها می‌رود که از نگاه استادان دانشگاه فرهنگیان استان کردستان، افراد فرهیخته اخلاقی را چگونه و با چه فرایندی می‌توان پرورش داد؟ و موانع پرورش افراد فرهیخته اخلاقی از نظرگاه استادان دانشگاه فرهنگیان استان کردستان را چگونه می‌توان تبیین کرد؟

پیشینه پژوهش

پژوهش‌های متنوعی در زمینه روش‌های تربیتی و پرورش افراد فرهیخته صورت گرفته است. در رابطه با مؤلفه‌های تربیتی، حیدری‌زاده و همکاران (۱۳۹۹) ابعاد و مؤلفه‌های تربیت اخلاقی در نظام تربیت رسمی و عمومی دوره ابتدایی ایران و بیرونی کاشانی (۱۳۹۷) مؤلفه‌های تربیت اخلاقی دانش‌آموزان را بررسی کرده‌اند. درباره مبانی تعلیم و تربیت، رشیدی (۱۳۹۸) مبانی و آثار تربیت انسان منظم از منظر فلسفه تعلیم و تربیت قرآن بنیان و قلتاش (۱۳۹۱) مبانی اجتماعی و سیاسی تعلیم و تربیت را واکاوی کرده‌اند. در رابطه با محتوای تربیتی، یوسفی و گردان‌شکن (۱۳۹۰) و ملکی و حبیبی‌پور (۱۳۸۶) تفکر انتقادی را به عنوان ابزاری برای فرهیخته کردن افراد بررسی کرده‌اند. در رابطه با موانع تربیتی، هاشمیان و غفاری قره‌باغ (۱۳۹۹) بحران‌های اخلاقی تمدن عصر جدید، ایازی و ربانی خوراسگانی (۱۳۹۳) موانع اجتماعی تفکر، محمدی و زیباکلام (۱۳۹۳) ننولیرالیسم و تجاری‌سازی تربیت را به عنوان چالشی فراروی تربیت اخلاقی و مرتضوی (۱۳۹۲) موانع تربیت زمینه‌ساز را بررسی کرده‌اند. با اینکه تحقیقات در زمینه روش‌های تربیتی فراوان بوده و همچنین به بحث موانع تربیتی نیز پرداخته شده است؛ اما هیچ‌کدام به طور اختصاصی و جامع به چگونگی تربیت مناسب افراد فرهیخته و موانع تربیتی اختصاصی این گروه نپرداخته‌اند؛ بلکه در اکثر موارد به تربیت عمومی و تربیت اخلاقی برای عموم مردم توجه شده است.

در پژوهش‌های خارج از کشور نیز استنبرگ^۱ و مارانن^۲ (۲۰۲۲م) به بحث ترویج حکمت عملی در تربیت معلم پرداخته‌اند و درزی^۳ (۲۰۲۲م) در پژوهش خود اشاره دارد که به‌رغم احیای علاقه به حکمت عملی در آموزش، هنوز ادبیاتی در مورد آموزش عملاً عاقلانه به عنوان مجموعه‌ای منسجم از راهبردها برای عمل و راهی برای فعال کردن این راهبردها کمیاب است. این پژوهش با توجه به موضوع دانش‌آموزان، چهار راهبرد پیشنهاد می‌کند. چانگ^۴ و وی^۵ (۲۰۲۰م) به بحث آموزش حکیمانه یا عاقلانه در درس آموزش انگلیسی پرداخته‌اند. پژوهش در کشورهای دیگر در رابطه با پرورش افراد فرهیخته بیشتر در زمینه وجدان و خرد صورت گرفته است و به نظر می‌رسد ابعاد کمتری از فرهیختگی را پوشش می‌دهد. گایرات اوگلی^۶ (۲۰۱۹م) مراحل تعالی و تحلیل تجربی انسان کامل را بر اساس نتایج تحقیقات عملی کوچک، نشان می‌دهد. چودوری^۷ (۲۰۱۶م) موانع گوناگون در آموزش اخلاق و اجرای تربیت شخصیت در علوم را مورد بحث قرار داده و مجموعه‌ای از تکنیک‌های آموزشی، یادگیری و تربیتی را پیشنهاد داده است. با اینکه پژوهش‌ها به مباحثی همچون تربیت‌های اخلاقی و آموزش‌های اخلاق محور همچنین آموزش عقل‌گرا پرداخته‌اند؛ اما در هیچ‌کدام به طور جامع، عوامل و ابزارهای تربیت در سطح بالا که ویژه افراد فرهیخته‌ای باشد که از هر لحاظ از دیگران برترند، صورت نگرفته است.

1. Stenberg
2. Maaranen
3. Der Zee
4. Chung
5. Wei
6. Gayrat Ugli
7. Chowdhury

روش پژوهش

از آنجاکه هدف پژوهش کنونی از یک سو تبیین کیفی این مسئله بود که از نگاه استادان دانشگاه فرهنگیان استان کردستان، چگونه و با کاربریست چه فرایندی می‌توان افراد فرهیخته اخلاقی را پرورش داد و از دیگر سو شناسایی موانع پرورش این دسته از افراد در نظام آموزشی ایران از نظر همان گروه بود؛ از این رو به اقتضای هدف پژوهش از پارادایم تفسیری با رویکرد کیفی و دو روش پژوهش اسنادی - کتابخانه‌ای و تحلیل مفهوم از نوع تفسیر مفهوم، بهره برده شد. میدان پژوهش شامل استادان دانشگاه فرهنگیان استان کردستان در سال تحصیلی ۱۴۰۱ - ۱۴۰۲ بود. انتخاب استادان به روش نمونه‌گیری هدفمند ملاک‌محور بود. ملاک‌های انتخاب داشتن رشته تحصیلی مرتبط/علاقه در حوزه موضوع، داشتن سابقه مطالعاتی و پژوهشی مرتبط در زمینه موضوع، علاقه‌مند بودن به حوزه موضوع پژوهشی و مختار بودن در شرکت در مصاحبه بود. ابزار گردآوری داده‌ها، مصاحبه نیمه‌ساختاریافته محقق‌ساخته بود. معیار استمرار فرایند مصاحبه، دریافت درک اشباع‌یافتگی نسبی در داده‌ها بود. این امر باعث شد در مجموع با یازده استاد با دو جنسیت زن و مرد (جدول شماره ۱)، پس از گرفتن رضایت آگاهانه و اختیاری آنها مصاحبه انجام شد.

پژوهش در چند مرحله صورت گرفت. در مرحله نخست به کمک روش پژوهش اسنادی - کتابخانه‌ای به بررسی ادبیات و شناسایی پیشینه پژوهش در حوزه فرهیختگی پرداخته شد. ابزار گردآوری اطلاعات در این قسمت شامل کتاب‌ها و مقاله‌های معتبر و مرتبط بود. در مرحله دوم پس از تدوین سؤالات مصاحبه‌نامه و مشخص شدن میدان پژوهش و هماهنگی با استادان، مصاحبه نیمه‌ساختاریافته محقق‌ساخته با استادان دو پردیس در دانشگاه فرهنگیان استان کردستان صورت گرفت. داده‌ها با تاکتیک تحلیل تماتیک و فرمت متن و صوت با کدگذاری باز و محوری، دسته‌بندی شدند. یافته‌ها در این مرحله در چند تم اصلی و هر تم در چند مقوله، دسته‌بندی و تحلیل شدند. در این مرحله با کمک روش پژوهش فلسفی تحلیل مفهومی^۱ از نوع تفسیر مفهوم به تبیین ابعاد گوناگون مفهوم فرهیختگی پرداخته شد. پژوهش از نوع تفسیر مفهوم^۲ ناظر بر فراهم آوردن تبیین موجه از دامنه ارجاع‌های مربوط به یک اصطلاح در زبان عادی^۳ است. نوع تحلیلی که ما به واسطه آن به فهم معتبر از معنای عادی یک مفهوم یا مجموعه‌ای از مفاهیم مرتبط دست می‌یابیم، «تحلیل مفهومی» نامیده می‌شود (ر.ک: کومبز^۴ و دنیلز،^۵ ۱۳۸۸). این مرحله با لحاظ کردن مجموع یافته‌های دو مرحله نخست در پی دستیابی به هدف اصلی و نهایی پژوهش است که همانا تبیین و توسعه فهم معنایی مفهوم فرهیختگی و موانع پرورش آنها در نظام آموزشی ایران بود. به منظور اطمینان یافتن از روایی و پایایی در داده‌ها از چند معیار در معنای کیفی آن استفاده شد. در گام نخست، مطالعه و بازنگری چندباره، دقیق و وسواس‌گونه پژوهشگران در اصل متن مصاحبه‌های پیاده‌شده و اطمینان از توجه کردن شرکت‌کنندگان بر موضوع و سپس رویکرد تربیتی آن انجام شد. در گام دوم به توصیف دقیق فرایند گردآوری، استنباط،

1. Philosophical Inquiry: Conceptual Analysis

2. Concept Interpretation

3. Ordinary Language

4. Jerrold R. Coombs

5. Le Roi B. Daniels

تحلیل و دسته‌بندی داده‌ها پرداخته شد که این فرایند میزان ثبات نسبی در فرایند دستیابی به نتایج را تأیید کرد. سپس یافته‌های به‌دست‌آمده از تحلیل داده‌های گردآوری‌شده به تأیید سه نفر از استادان رسید که آنها نیز همگی بر این موارد صحه گذاشتند. همچنین با توجه به اینکه ابزار پژوهش در این پژوهش، مصاحبه و اسناد بودند، پژوهشگران تلاش وافر داشتند که نظر شخصی خویش را - چه در مرحله گردآوری داده‌ها و چه در مرحله تحلیل آنها - به کار نیندند.

جدول شماره ۱: اطلاعات مصاحبه‌شوندگان

کدها	جنسیت	سن	تحصیلات	سابقه کار در مدرسه	سابقه کار در دانشگاه
۱	مرد	۴۰ سال	دکتری فلسفه تعلیم و تربیت	-	۱۲ سال
۲	مرد	۴۸ سال	دکتری فلسفه تعلیم و تربیت	۲۹ سال	۸ سال
۳	مرد	۵۵ سال	دکتری فلسفه و کلام اسلامی	۱۰ سال	۲۷ سال
۴	زن	۴۸ سال	دکتری مدیریت آموزشی	۲۶ سال	۱۱ سال
۵	مرد	۵۶ سال	دکتری ادبیات فارسی	۴ سال	۳۲ سال
۶	مرد	۳۹ سال	دکتری روان‌شناسی و آموزش کودکان استثنایی	۵ سال	۱۲ سال
۷	مرد	۴۴ سال	دکتری علوم اجتماعی	۲۲ سال	۸ سال
۸	زن	۴۰ سال	دکتری ریاضی	۱۵ سال	۶ سال
۹	زن	۵۳ سال	دکتری روان‌شناسی تربیتی	۱۵ سال	۱۸ سال
۱۰	مرد	۵۵ سال	دکتری سنجش و برنامه‌ریزی آموزشی	۱۱ سال	۷ سال
۱۱	مرد	۴۵ سال	دکتری فلسفه تعلیم و تربیت	۱۶ سال	۱۵ سال

یافته‌ها

پرورش افراد فرهیخته در دو گام اصلی «روش‌های پرورش افراد فرهیخته» و «موانع پرورش افراد فرهیخته» بررسی خواهد شد. در هر گام، مقوله‌های مرتبط بررسی خواهند شد.

۱. روش‌های پرورش افراد فرهیخته

آموزش فرهیختگی اخلاقی در دو زمینه مهارت‌های موردنیاز که افراد برای فرهیخته شدن به آنها نیاز دارند و اصول و روش‌های آموزش این مهارت‌ها بررسی می‌شود. بخش اول مهارت‌هایی هستند که افراد برای فرهیخته شدن به یادگیری آنها نیاز دارند و محتوای

آموزشی‌اند. در بخش دوم، اصول و قواعدی که در هنگام آموزش افراد باید در نظر گرفته شوند، بررسی خواهد شد. در واقع فرایند و جریان آموزش را مورد توجه قرار می‌دهد.

۱-۱. مهارت‌های مورد نیاز

برای اینکه افراد فرهیخته پرورش یابند یا اینکه افرادی فرهیخته آموزش دهیم، به آموزش مهارت‌ها و به‌وجود آوردن توانایی‌هایی نیاز است که افراد فرهیخته از آن را برخوردارند. این موارد عبارت‌اند از:

۱-۱-۱. **مهارت تفکر انتقادی:** مهارت تفکر انتقادی از مهارت‌های لازم و ضروری برای افراد فرهیخته شمرده شده است.

مصاحبه‌شونده شماره ۲ بیان می‌کند: «اگر شخصی تفکر انتقادی داشته باشد، مثلاً یک روزی مطلبی برایش بفرستند، اول تجزیه و تحلیلش می‌کند و بعد می‌فرستد برای شخص دیگر» (موارد مشابه: کدهای ۱ و ۶).

۱-۱-۲. **توانایی استدلال‌آوری و استدلال‌خواهی:** افراد فرهیخته به دنبال استدلال و دلیل منطقی‌اند و هر چیزی را نمی‌پذیرند.

این توانایی به آموزش نیاز دارد. مصاحبه‌شونده شماره ۱ در رابطه با این توانایی می‌گوید: «لازم است فردی استدلال‌آور و استدلال‌خواه باشد، مقداری تردید داشته باشد و زودباور نباشد» (موارد مشابه: کدهای ۲، ۳، ۵، ۶ و ۹).

۱-۱-۳. **مهارت خودشناسی:** شناخت ویژگی‌ها و توانمندی‌های خود می‌تواند گامی مؤثر در فرهیخته شدن افراد باشد؛ چنان‌که

مصاحبه‌شونده شماره ۱ بیان می‌کند: «فرهیختگی درجه‌ای از درون‌نگری را هم نیاز دارد؛ لذت از تنهایی و خودشناسی».

۱-۱-۴. **مهارت خودانتقادی:** برای اینکه افراد از رشد شخصیت بهره ببرند، نیاز است ایرادهای شخصیت خود را شناسایی کنند.

مصاحبه‌شونده شماره ۱ معتقد است: «فرد باید یاد بگیرد از خودش انتقاد کند».

۱-۱-۵. **مهارت شناخت اجتماع:** برای فرهیخته بودن و پرورش یافتن، آگاهی از اوضاع جامعه نیاز است؛ چنان‌که مصاحبه‌شونده

شماره ۱ معتقد است: «یکی از مهارت‌ها تکنیک جامعه‌شناسی است؛ البته نه رشته جامعه‌شناسی؛ بلکه یعنی جامعه و محیط زندگی‌اش را بشناسد».

۱-۱-۶. **مهارت احتمال‌دهی:** توانایی در نظر گرفتن احتمالات باعث می‌شود افراد با دیدی چندجانبه به مسائل نگاه کنند و

برداشت‌های یک‌جانبه و قطعی نداشته باشند. مصاحبه‌شونده شماره ۱ این‌گونه بیان می‌کند: «احتمال را یاد بدهیم؛ اینکه اتفاقات بستگی به شرایط دارند، اینکه تا حدودی چیزی درست یا غلط است».

۱-۱-۷. **مهارت نه گفتن:** برای فرهیخته پرورش دادن افراد، نیاز است افراد یاد بگیرند با توجه به اوضاع، به شیوه مناسب،

درخواست‌های دیگران را رد کنند. شیوه رد درخواست در اوضاع مختلف، متفاوت است؛ چنان‌که مصاحبه‌شونده شماره ۱ بیان می‌کند: «این نه گفتن گاهی با زبان است، گاهی با رفتار و گاهی با مخالفت کردن و سکوت کردن».

۱-۱-۸. **مهارت هم‌ذات‌پنداری:** برای فرهیخته کردن افراد، نیاز است افراد احساسات دیگران را درک کنند و بتوانند از زاویه دید

انسان‌های مختلف به مسائل و شرایط دیگران نگاه کنند و خودمحور نباشند. مصاحبه‌شونده شماره ۶ حالت این توانایی را این‌گونه

بیان می‌کند: «شخص وقتی دیگران را ناراحت می‌کند، درونش احساس ناراحتی می‌کند».

۹-۱-۱. مهارت حل مسئله: مهارت حل مسئله به افراد کمک می‌کند در اوضاع بحرانی، بهترین و مناسب‌ترین راهکار را انتخاب کنند. مصاحبه‌شونده شماره ۱۱ بیان می‌کند: «یکی از روش‌ها، آموزش حل مسئله است؛ اینکه چه مرحله‌ای را باید طی کنند تا مشکلی را حل کنند».

۱۰-۱-۱. توانایی کسب معرفت از جهان هستی: یکی از مهارت‌های لازم در پرورش افراد فرهیخته، توانایی جهان‌بینی و معرفت‌شناسی است. مصاحبه‌شونده شماره ۳ معتقد است: «لازم است انسان‌ها را تربیت کنیم تا معرفت پیدا کنند به جهان هستی».

۱۱-۱-۱. آموزش خردمندی: تعدادی از استادان معتقدند آموزش خردمندی از آموزش اصول اخلاقی مهم‌تر است و عمل به اصول اخلاقی نیز از جریان آموزش خردمندی می‌گذرد. در این خصوص مصاحبه‌شونده شماره ۶ معتقد است: «کسی که فقط دستورهای اخلاقی را می‌گیرد؛ ولی در موردش تفکر نمی‌کند، تضمینی نیست که رفتارش عمق پیدا کند. نمی‌تواند اصول اخلاقی را تعمیم دهد. بیشتر از اینکه به فکر آموزش اخلاق باشیم، به فکر آموزش انسان‌های خردمند باشیم. اگر فردی را تربیت کنیم که عاقلانه فکر کند، خودش از این راه می‌رسد به اصول اخلاقی درست؛ فکر درست می‌رسد به اصول درست» (مورد مشابه: کد ۲).

۲-۱. اصول و روش‌های آموزش افراد فرهیخته

در جریان آموزش افراد فرهیخته، لازم است اصولی رعایت شوند و شیوه مناسب آموزش به کار گرفته شود. تعدادی از اصول پیش از آغاز آموزش و تعدادی در فرایند آموزش، مورد توجه قرار می‌گیرند.

۱-۲-۱. پیش از آغاز آموزش

اصولی هستند که پیش از آغاز آموزش باید مورد توجه قرار گیرند. این اصول عبارت‌اند از:

۱-۲-۱-۱. بهره‌گیری از آموزگار فرهیخته در فرایند آموزش فرد فرهیخته: از نظر استادان، یکی از اصول مهم آموزش افراد فرهیخته این است که خود آموزگار از سطحی از فرهیختگی برخوردار باشد. مصاحبه‌شونده شماره ۳ بیان می‌کند: «کسی می‌تواند فرد فرهیخته را آموزش دهد که خودش مدارجی از فرهیختگی را داشته باشد» (موارد مشابه: کدهای ۴، ۵، ۷، ۹ و ۱۰).

۲-۲-۱-۲. ایجاد احساس نیاز به فرهیختگی: تربیت فرد فرهیخته، زمانی انجام‌پذیر است که خود فرد تربیت‌شونده در وجودش، احساس نیاز کند. در این خصوص مصاحبه‌شونده شماره ۱۰ نیز معتقد است: «آموزش نمی‌تواند تأثیر چندانی داشته باشد؛ مگر اینکه احساس نیاز وجود داشته باشد».

۳-۲-۱-۳. آموزش فرهیختگی به افراد شایسته فرهیخته شدن: انتخاب فرد شایسته آموزش از اهمیت خاصی برخوردار است. تمامی افراد ظرفیت و توانایی دریافت آموزش فرهیختگی را ندارند. مصاحبه‌شونده شماره ۵ این‌گونه بیان می‌کند: «نباید به هر کسی آموزش داد؛ چون ممکن است فرد برای جامعه، آسیب‌رسان باشد».

۴-۱-۲-۱. توجه به تفاوت‌های نسلی: وضع فرهنگی و شخصیتی هر نسلی با نسل دیگر متفاوت است و در تربیت نیز توجه به این اصل لازم به نظر می‌رسد. مصاحبه‌شونده شماره ۶ تفاوت نسلی را این‌گونه شرح می‌دهد: «هر نسلی با نسل دیگر متفاوت است. من بهم چیزی می‌گفتن، می‌گفتم چشم؛ اما مثلاً به بچه‌ام چیزی بگم، می‌گه چرا؟» (مورد مشابه: کد ۳).

۴-۱-۲-۵. توجه به تفاوت‌های فردی: هر فردی نیازهای آموزشی متفاوتی با فرد دیگر دارد. مصاحبه‌شونده شماره ۴ معتقد است: «نباید سعی کنیم همه را شبیه هم کنیم. انسان‌ها تفاوت‌های فردی دارند. باید همان‌طور که هستند، پذیرششان کنیم» (موارد مشابه: کدهای ۱، ۵ و ۹).

۴-۱-۲-۶. آغاز آموزش از مقطع ابتدایی: بهترین زمان آغاز تربیت و آموزش، دوران کودکی ذکر شده است. مصاحبه‌شونده شماره ۲ پیشنهاد می‌دهد: «در دوران ابتدایی باید درسی داشته باشیم به نام فلسفه برای کودکان که الآن در ۶۲ کشور دنیا اجرا می‌شود».

۴-۲-۲. فرایند آموزش

تعدادی از اصول و روش‌های آموزش فرهیختگی هستند که باید در فرایند آموزش، مورد توجه قرار گیرند. این اصول و روش‌ها عبارت‌اند از:

۴-۲-۲-۱. هم‌زمانی آموزش مباحث علمی و اخلاقی: در آموزش افراد فرهیخته، لازم است به تمام ابعاد وجودی آنها توجه شود. مصاحبه‌شونده شماره ۳ معتقد است: «مباحث علمی و مباحث اخلاقی، توأم با هم آموزش داده شوند» (موارد مشابه: کدهای ۵ و ۶).

۴-۲-۲-۲. روش آموزش استدلال‌آوری: استادان استفاده از استدلال و منطق در آموزش اصول و دستورها را توصیه کرده‌اند. مصاحبه‌شونده شماره ۶ نیز معتقد است: «باید با استدلال به اخلاقیات رسید، نه با تقلید» (مورد مشابه: کد ۲).

۴-۲-۲-۳. آموزش با اعمال و رفتار: روش مناسب آموزش فرهیختگی از راه غیرمستقیم و آموزش با عمل است. مصاحبه‌شونده شماره ۴ اهمیت این اصل را با مثالی، این‌گونه بیان می‌کند: «اگر من بیایم ساعت‌ها برای دانشجوییم از نظم صحبت کنم؛ ولی منظم نباشم، تأثیری ندارد. دانشجو عملت را می‌بیند» (موارد مشابه: کدهای ۳، ۵، ۶، ۷ و ۸).

۴-۲-۲-۴. استفاده از محتوای آموزشی کاربردی: بهره‌گیری از کتاب‌های دارای محتوای کاربردی و تأکید نکردن بر حفظیات نیز یکی از مواردی است که در آموزش افراد پیشنهاد شده است. مصاحبه‌شونده شماره ۲ معتقد است: «کتاب‌ها باید از حالت تحکمی معلم‌محور که حفظیات محض است، خارج شوند و دانش‌آموز محور شوند. باید ریاضی و فیزیک کاربردی آموزش داد» (موارد مشابه: کدهای ۱ و ۱۰).

۴-۲-۲-۵. انعطاف و نرمش در آموزش: برخورد نرم و منعطف با یادگیرنده یکی از اصولی است که استادان ذکر کرده‌اند. مصاحبه‌شونده شماره ۹ این‌گونه بیان می‌کند: «باید انعطاف و نرمی داشت؛ مخصوصاً در جذب افرادی که مقاومت می‌کنند تا در افراد، آمادگی ایجاد شود و بشود رویشان تأثیر گذاشت» (موارد مشابه: کدهای ۴ و ۶).

- ۶-۲-۲-۱. **تعامل بهینه با مترقی:** یکی از اصول مهم آموزش، ایجاد ارتباط میان آموزش دهنده و یادگیرنده است. یادگیرنده تا زمانی که آموزش دهنده‌اش را نپذیرد، یادگیری باکیفیتی نخواهد داشت. مصاحبه‌شونده شماره ۶ نیز بیان می‌کند: «هیچ روشی برای آموزش نداریم؛ به جز ایجاد ارتباط و رفتارهای نرم. روش‌های آموزشی، مقدمه‌شان ارتباط و آرامش و سکوت است»^۱ (مورد مشابه: کد ۴).
- ۷-۲-۲-۱. **توجه به شکوفایی استعدادها:** در فرایند تربیت افراد، کشف استعدادها نقش مهمی در آموزش دارد. مصاحبه‌شونده شماره ۳ این فرایند را چنین بیان می‌کند: «برای فرهیختگی باید استعدادهای بالقوه انسان مثل خداجویی، حقیقت‌جویی و علم‌مداری در انسان شکوفا بشه و به استعداد بالفعل تبدیل بشن» (مورد مشابه: کد ۴).
- ۸-۲-۲-۱. **تحریک فرایندهای ذهنی:** آموزش فرهیختگی به تحریک ذهن و به جریان انداختن فرایندهای تفکر نیاز دارد. مصاحبه‌شونده شماره ۶ معتقد است: «محتوایی مناسب است که فرایندهای ذهنی را تحریک کند که اصول اخلاقی هم درونش هست».
- ۹-۲-۲-۱. **ترغیب به کنجکاوی:** ترغیب افراد به کنجکاوی نیز از روش‌های تربیت افراد فرهیخته بیان شده است. در این خصوص، مصاحبه‌شونده شماره ۲ معتقد است: «باید کاری کنیم که در درون بچه‌ها سؤال به وجود بیاید؛ کنجکاوی شوند نسبت به مسائل».
- ۱۰-۲-۲-۱. **تفویض اختیار و اجازه خلاقیت:** برای اینکه افراد ذهنی فرهیخته داشته باشند، نیاز است در انجام امور، حدی از اختیار را داشته باشند. مصاحبه‌شونده شماره ۴ معتقد است: «باید تفویض اختیار کرد و به زیردستان - هر کسی که باشند - اجازه خلاقیت داد» (مورد مشابه: کد ۱۱).
- ۱۱-۲-۲-۱. **تقویت و تشویق:** تقویت افراد در جریان آموزش به افراد کمک می‌کند در صورت شکست نیز همچنان به یادگیری ادامه دهند. در این خصوص مصاحبه‌شونده شماره ۴ معتقد است: «حتی در صورت نقص در کار، افراد را تشویق کنیم» (مورد مشابه: کد ۶).
- ۱۲-۲-۲-۱. **دوری از تنبیه و محروم‌سازی:** در فرایند آموزش، بهتر است تا حد امکان از تنبیه و روش‌های متشابه به آن دوری کرد. مصاحبه‌شونده شماره ۴ نیز معتقد است: «تا می‌توانیم از تنبیه استفاده نکنیم. همه روش‌های آموزشی آن را رد می‌کنند» (مورد مشابه: کد ۹).
- ۱۳-۲-۲-۱. **تبعیض قائل نشدن:** از نظر استادان، در فرایند آموزش لازم است به تمام فراگیران به شکلی برابر و عادلانه توجه شود. مصاحبه‌شونده شماره ۵ نیز معتقد است: «بین فراگیران نباید فرق گذاشت و به همه به یک شکل باید رفتار شود».
- ۱۴-۲-۲-۱. **مقایسه نکردن میان فراگیران:** بهتر است افراد با توانایی‌های متفاوت با یکدیگر مقایسه نشوند. مصاحبه‌شونده شماره ۴ نیز این چنین بیان می‌کند: «زمانی که دانش‌آموز را با دیگری مقایسه کنی، تخریب می‌شود. هرکس نسبت به خودش، دیروز چطور
-
۱. در این قسمت، اصول و روش‌ها به صورت ترکیبی آمده‌اند؛ چراکه در بعضی موارد، یک مورد می‌تواند هم یک اصل باشد و هم یک روش. بین این دو، حالتی از طیف و پیوستار وجود دارد؛ نه اولویت که کاملاً از هم جدا و برش‌خورده باشند. مثلاً انعطاف و نرمش در آموزش، هم یک اصل کلی است و هم بخشی از بایستگی روش آموزش معلم.

بوده؟ هفته بعدی چطور و...» (مورد مشابه: کد ۵).

۱۵-۲-۱. استمرار در آموزش: آموزش فرهیختگی فرایندی مستمر و نیازمند زمان است و باید در این جریان، استمرار داشت و به وقت و موعد مشخص، محدود نباشد. در این خصوص مصاحبه‌شونده شماره ۱ معتقد است: «آموزش فرهیختگی فرایندی زمان‌بر و تدریجی است. هیچ‌کس نمی‌تواند در لحظه تبدیل شود به یک فرد فرهیخته و هیچ‌کس نمی‌تواند دیگری را در لحظه به فرد فرهیخته تبدیل کند. ممکنه چندین سال طول بکشد تا تأثیر بگذارد» (موارد مشابه: کدهای ۴ و ۵).

۲. موانع موجود در دستیابی به فرهیختگی

در فرایند آموزش افراد در جهت فرهیخته شدن، مسائلی وجود دارد که مانع از پیشبرد درست جریان فرهیختگی می‌شود. البته باید توجه شود که هر آموزشی به فرهیختگی منجر نمی‌شود و تمام فرهیختگی نیز از راه آموزش به دست نمی‌آید. موانع فرهیختگی در دو زمینه «مسائل مرتبط با آموزش و تربیت» و «مسائل اخلاقی و اجتماعی» دسته‌بندی می‌شوند.

۲-۱. موانع مرتبط با آموزش و تربیت

در زمینه مسائل مرتبط با آموزش و تربیت افراد فرهیخته، موانع عبارت‌اند از:

سیستم آموزش و پرورش کنونی: استادان به سیستم آموزش و پرورش اکنون منتقدند. مصاحبه‌شونده شماره ۲ معتقد است: «آموزش و پرورش مانع اصلی است و دوست دارد دانش‌آموزانی مطیع و دست‌ورپذیر پرورش دهد. اصلاً اجازه فکر کردن به آنها نمی‌دهد» (مورد مشابه: کد ۱۰).

۱-۱-۲. کتاب‌های حافظه‌محور: استادان کتاب‌های آموزشی کنونی را چندان سودمند ارزیابی نمی‌کنند؛ بلکه آن را مانع آموزش صحیح می‌دانند. مصاحبه‌شونده شماره ۱ معتقد است: «خیلی از محتوای کتاب‌ها طوری است که فقط متن محور است، حافظه‌محور است، آزمون‌محور است که بعداً فراموش می‌شود» (موارد مشابه: کدهای ۲، ۱۰ و ۱۱).

۲-۱-۲. بی‌توجهی به تحقیق و پژوهش: یکی از موانعی که موجب می‌شود افراد در جهت فرهیختگی حرکت نکنند، کم‌توجهی به تحقیق و پژوهش است. مصاحبه‌شونده شماره ۱۰ نیز اشاره می‌کند: «در سطح مدرسه و دانشگاه، اهمیتی به تحقیق و پژوهش داده نمی‌شود» (موارد مشابه: کدهای ۲ و ۸).

۳-۱-۲. کتاب‌های غیرعلمی در بردارنده محتوای سطحی: ۱. باینکه خواندن کتاب از سوی اکثر افراد اندیشمند توصیه می‌شود؛ اما تمام کتاب‌های موجود، سودمند نیستند؛ بلکه برخی از آنها می‌توانند مانعی بر سر راه تربیت افراد فرهیخته باشند. مصاحبه‌شونده شماره ۷ این‌گونه شرح می‌دهد: «یک سری کتاب‌ها غیرعلمی‌اند. کتاب‌های آموزش منفعت شخصی از اساس در حال از بین بردن پایه‌های زندگی اجتماعی‌اند. بهشون یاد می‌ده که چطور زرتنگ باشن، چطور از دیگران سوءاستفاده کنن، چطور سبقت بگیرن».

۱. به دسته‌ای از کتاب‌های عام‌پسند و با عناوین بازاری مانند آموختن فلسفه در ۳۰ روز، چگونه هیدگر بخوانیم و... اشاره دارد که در سطح جامعه دیده می‌شوند و برای عموم مردم قابل استفاده‌اند. این نوع کتاب‌ها مخاطب تخصصی ندارند.

۴-۱-۲. در پیش گرفتن رویکرد جبری در آموزش: استبداد و اجبار نیز یکی از موانع فرهیخته پرورش یافتن افراد شمرده شده است. مصاحبه‌شونده شماره ۱۱ معتقد است: «در کلاس مستبدانه، نباید انتظار خلاقیت داشت» (موارد مشابه: کدهای ۲، ۴ و ۶).

۴-۱-۵. تندروری و افراط: افراط در آموزش اخلاقیات نیز یکی از موانع اصلی آموزش افراد در جهت فرهیختگی ذکر شده است. مصاحبه‌شونده شماره ۶ اثر تندروری را این‌گونه شرح می‌دهد: «تندروری و افراط در آموزش اصول اخلاقی، اثر عکس دارد؛ فردی می‌شناسم که در بچگی، پدرش مجبورش کرده نماز بخونه؛ ولی بعداً که دیگه خودش توانایی داره، هیچ نیازی به نماز خواندن نمی‌بینه و از نماز خواندن متنفره».

۴-۱-۶. آموزش‌های متناقض و متعارض: یکی از موانعی که تربیت صحیح افراد را دچار مشکل می‌کند، تعارض در آموزش‌هاست. مصاحبه‌شونده شماره ۶ اثر تعارض در آموزش را این‌گونه شرح می‌دهد: «وقتی دو فرد با دو نظر مخالف هم به یک شخص آموزش می‌دهند، سرگشتگی ایجاد می‌شود که از تربیت بد، بدتر است. در بد تربیتی، معیار یاد گرفته؛ ولی معیارها اشتباه‌اند. در متناقض اصلاً نمی‌داند معیار چیست. تضاد در تربیت، فاجعه به بار می‌آورد» (مورد مشابه: کد ۹).

۴-۱-۷. والدین بی تفاوت: بی تفاوتی والدین در برابر رفتار و اخلاق فرزندانشان نیز می‌تواند مانعی بر سر راه تربیت صحیح باشد. مصاحبه‌شونده شماره ۳ نیز به این مسئله اشاره دارد: «گاهی والدین نسبت به رفتار بچه و اینکه چه سمت و سویی داره، بی تفاوت‌اند».

۴-۱-۸. معلم نامناسب: کم‌کاری یا ناتوانی معلم می‌تواند مانعی برای فرهیختگی افراد باشد. مصاحبه‌شونده شماره ۳ اشاره می‌کند: «گاهی وقت‌ها معلم‌ها نمی‌توانند به خوبی بچه‌ها را به سمت ارزش‌های اخلاقی و عبادی، سوق بدهند».

۴-۱-۹. آموزش‌های شعاری: در بعضی موارد، توجه بیش از حد به نظریه‌ها و شعاری کردن آموزش، مانعی برای عمل به آنها می‌شود؛ همان‌طور که مصاحبه‌شونده شماره ۶ معتقد است: «شعار دادن مانع آموزش است. گاهی ممکن است به شیوه سنتی عمل کنیم؛ ولی با روش نوین نظر بدهیم. این باعث دوگانگی می‌شه. این عقیده خودمه؛ هرکس بیشتر شعار بده، کمتر عمل می‌کنه؛ چون با همان شعارها از انجام در عمل، احساس بی‌نیازی می‌کنه».

۲-۲. مسائل اخلاقی و اجتماعی

مواردی که در زمینه اخلاقیات و مسائل اجتماعی موجود در جامعه می‌توانند مانعی بر سر راه فرهیختگی باشند، عبارت‌اند از:

۲-۲-۱. مشکلات اقتصادی و ناامیدی به آینده: مشکلات اقتصادی یکی از عواملی است که مانع حرکت افراد در راستای علم و فرهیختگی می‌شود. مصاحبه‌شونده شماره ۱۰ نیز معتقد است: «وقتی کسی می‌بیند درآمدهش جواب‌گوی نیازش نیست، خودبه‌خود علم و آموزش جذبه‌ای برایش ندارد» (موارد مشابه: کدهای ۳، ۵، ۷ و ۸).

۲-۲-۲. اهمیت دادن جامعه به مادیات و مصرف‌گرایی^۱: در جامعه کنونی، توجه بیشتر افراد به سطح درآمد و ثروت افراد است. درگیری ذهنی به کسب مادیات، مانع تمرکز افراد بر کسب علم و دانش و ارزش‌های برتر می‌شود. مصاحبه‌شونده شماره ۷ این‌گونه شرح می‌دهد: «مادی‌گرایی باعث می‌شه ذهنت درگیر مسائل مادی، درآمد و کسب سود باشه؛ بهت اجازه تفکر نمی‌ده. مثل هرم مازلو، انسان اولویت رو می‌ذاره برای نیازهای فیزیولوژیکی و مادی؛ به سطوحی مثل تعلق و احترام و مسئولیت‌پذیری نمی‌رسه» (مورد مشابه: کد ۵).

۲-۲-۳. آسیب‌های اجتماعی: با اینکه آسیب‌های اجتماعی در تمام جوامع وجود دارند؛ اما اگر در جامعه‌ای بیش از حد باشد، مانعی برای کسب علم و فرهیختگی است. مصاحبه‌شونده شماره ۳ معتقد است: «گاهی آسیب‌های اجتماعی مانند طلاق، بزهکاری، دزدی، خطاهای مردم باعث می‌شه ذهن کودک از جایگاه انسانی‌اش دور بشه» (مورد مشابه: کد ۱۰).

۲-۲-۴. وابستگی‌ها و فشار اطرافیان: در مواردی، خود افراد به کسب علم و فرهیختگی علاقه دارند؛ اما فشار و درخواست‌های اطرافیان آنها را از این مسیر منع می‌کند. در این خصوص مصاحبه‌شونده شماره ۵ معتقد است: «همه چیز دست خود فرد نیست. الان من دنبال علم و اخلاق بروم، می‌تونم خودم را قانع کنم؛ اما خانواده به همچنین شرایطی رضایت نمی‌دهند. خودشان را با دیگران مقایسه می‌کنند و از شخص خواسته دارند».

۲-۲-۵. گسست نسلی: تفاوت‌های نسلی و تغییر ارزش‌ها و ناتوانی درک نسل‌های دیگر مانعی است؛ چراکه افراد نمی‌توانند ارزش‌های دیگران را بپذیرند. مصاحبه‌شونده شماره ۷ معتقد است: «یکی از موانع اصلی در آموزش، گسست نسلی است؛ رفتار و خواست پدر و مادر برای دانش‌آموز ارزشمند نیست. دانش‌آموز با خودش می‌گه: پدرم یک عمر درست رفتار کرده، چه نتیجه‌ای داشته. خط فکری نسل قبلی را درک نمی‌کنه» (مورد مشابه: کد ۶).

۲-۲-۶. توهم دانایی: در مواردی، افراد تصور نادرستی از فرهیختگی حقیقی دارند و در تصور خودشان، مراتب کمال و فرهیختگی را دارند و در نتیجه نیاز به تربیت و آموزش نمی‌بینند. مصاحبه‌شونده شماره ۴ معتقد است: «اینکه افراد احساس کنند همه چیز را می‌دانند، خود مانعی است» (مورد مشابه: کد ۱).

۲-۲-۷. نفس درونی: گاهی نفس درونی و وسوسه‌های مختلف باعث درگیری ذهنی افراد می‌شود و به او اجازه حرکت در مسیر فرهیختگی نمی‌دهند. مصاحبه‌شونده شماره ۳ معتقد است: «گاهی نفس درونت مانع می‌شه که به سمت فرهیخته شدن حرکت کنی».

۲-۲-۸. ذات افراد: در بعضی افراد، حتی آموزش‌های بسیار سطح بالا نمی‌تواند افراد را به سمت فرهیخته شدن هدایت کند؛ چراکه ذاتشان پذیرنده نیست. مصاحبه‌شونده شماره ۱۱ معتقد است: «برخی انسان‌ها ذاتشان طوری است که فرهیخته نمی‌شوند؛ حتی اگر

۱. علی‌رغم برخی اشتراکات بین این مقوله و مقوله قبلی، اما این دورا نمی‌توان یکی دانست؛ چراکه منظور از مشکل اقتصادی یعنی برطرف نشدن نیازهای معیشتی برای فرهیخته شدن؛ درحالی‌که چالش مصرف‌گرایی به این امر اشاره دارد که فرد مشکل اقتصادی ندارد؛ اما این قصد را دارد که هرچه بیشتر اموالش را به رخ دیگران بکشد. در اولی، هدف اصلی دستیابی به ثروت نیست و فقط در سطح رفع نیاز است؛ درحالی‌که در دومی، ثروت و تجمل هدف اصلی است.

دانشمند باشند» (موارد مشابه: کدهای ۱ و ۵).

نتیجه‌گیری

در پاسخ به پرسش نخست پژوهش دال بر اینکه «از نگاه استادان دانشگاه فرهنگیان استان کردستان، افراد فرهیخته را چگونه و با چه فرایندی می‌توان پرورش داد»، یافته‌های پژوهش نشان داد برای پرورش افراد فرهیخته، نظام آموزشی کنونی با روند کنونی‌اش بیشتر آموزش محور است تا پرورش محور. این امر البته دلایل گوناگونی دارد. با استمرار وضع موجود، نظام آموزشی قادر به پرورش افراد فرهیخته نخواهد بود؛ از این رو نیاز است تغییراتی در رویه خود انجام دهد. یکی از این تغییرات، مهارت محور کردن آموزش‌هاست. مهارت‌هایی از قبیل تفکر انتقادی، تفکر خردمندانه، خودشناسی و... به‌طورکلی نیاز است مهارت‌هایی را بیاموزند که به آنها کمک کند با دیدی خردمندانه، انتقادی و تحلیلی‌گر به مسائل نگاه کنند و چندجانبه‌نگر باشند. در واقع نیاز است آنها را از حالت انفعال به کنشگران فعال درآورد. در رابطه با اصول و روش‌های آموزش این افراد، نیاز است آموزش این افراد - در مرتبه اول - اختیاری و توسط آموزش‌دهنده فرهیخته باشد، ارتباط مناسب میان فراگیر و آموزش‌دهنده ایجاد شود و افراد با توجه به ویژگی‌های منحصر به فردشان آموزش ببینند. در جریان آموزش، لازم است عدالت و خلاقیت در آموزش، مدنظر قرار گیرد و به افراد اجازه داده شود با دیدی کنجکاوانه و فعال آموزش ببینند؛ نه با مجموعه‌ای از آموزش‌های حافظه/ کتاب / معلم محور. آموزش در راستای فرهیختگی باید چندبعدی باشد و صرفاً به اصول اخلاقی یا علمی خلاصه نشود. در آموزش باید به سبک استدلالی و منطقی پیش رفت. به‌طورکلی ابزارها و روش‌ها متنوع‌اند؛ اما تأکید بیشتر بر سوق دادن افراد بر یادگیری درونی است؛ از این رو شرایط باید به گونه‌ای فراهم شود که آموزش‌ها موجب رغبت به یادگیری از سوی خود افراد شوند و افراد خود به دنبال کسب فرهیختگی باشند. البته این امر همواره باید مدنظر باشد که تنها راه آموزش فرهیختگی، آموزش رسمی و آشکار نیست؛ چراکه بخش‌هایی از تربیت یافتگی این افراد، خارج از محیط‌های آموزشی و دانشگاهی است. یافته‌های این بخش از پژوهش با پژوهش‌های حیدری‌زاده و همکاران (۱۳۹۹)، رشیدی (۱۳۹۸)، بیرونی کاشانی (۱۳۹۷)، قلتاش (۱۳۹۱)، یوسفی و گردان‌شکن (۱۳۹۰)، ملکی و حبیبی پور (۱۳۸۶)، استنبرگ و مارانن (۲۰۲۲م)، درزی (۲۰۲۲)، چونگ و وی (۲۰۲۰م)، گایرات اوگلی (۲۰۱۹م) و چوددوری (۲۰۱۶م) همسویی دارد. در تمامی پژوهش‌ها به معرفی مراحل و راهبردهایی برای آموزش و تربیت افراد در سطح بالا و رسیدن به مراتب بالای کمال پرداخته شده است و نتایج این بخش پژوهش نیز به ابزار و اصول آموزش افراد فرهیخته پرداخته است.

در پاسخ به پرسش دوم پژوهش دال بر اینکه «موانع پرورش افراد فرهیخته اخلاقی از دیدگاه استادان دانشگاه فرهنگیان را چگونه می‌توان تبیین نمود»، یافته‌های این پژوهش نشان داد موانع اصلی بر سر راه تربیت افراد فرهیخته به دو زمینه آموزش و تعلیم و تربیت و مسائل اجتماعی و اخلاقی مربوط می‌شوند. در زمینه آموزش و تربیت، عواملی همچون سیستم آموزش و پرورش نامناسب، حافظه محور، آموزش‌های شعاری فاقد عمل و... می‌توانند مانعی بر سر راه فرهیخته پرورش یافتن افراد باشند. در واقع هرآنچه مانع تفکر افراد و اختیار افراد باشد و آنها را به سمت یادگیری انفعالی سوق دهد، مانع تربیت و آموزش مناسب است. در زمینه مسائل اجتماعی و اخلاقی، عوامل متنوعی وجود دارد که این عوامل با ایجاد درگیری و مشغله فکری برای افراد، مانع تفکر و حرکت افراد در

مسیر فرهیختگی می‌شوند. این عوامل که متنوع و متعدد هستند، البته به مرور کاهش می‌یابند؛ چراکه تنها برخی از آنها مربوط به محیط‌های آموزشی هستند. در واقع عواملی فراتر از آموزش در فرهیختگی نقش دارند، تعدادی مربوط به جامعه، خانواده، فرهنگ، فضای مجازی، اوضاع اقتصادی، اجتماعی، عوامل درون‌فردی، محیط زندگی افراد و... هستند که باعث ایجاد شرایط و محیط نامناسب برای پرورش افراد فرهیخته می‌شوند. یافته‌های این بخش از پژوهش با پژوهش‌های هاشمیان و غفاری قره‌باغ (۱۳۹۹)، ایازی و ربانی خوراسگانی (۱۳۹۳)، محمدی و زیباکلام (۱۳۹۳)، مرتضوی (۱۳۹۲)، درزی (۲۰۲۲م)، چانگ و وی (۲۰۲۰م) و چودوری (۲۰۱۶م) همسویی دارد. در تمامی پژوهش‌ها به موانعی که باعث می‌شوند افراد اخلاقی یا حکیمانه پرورش نیابند، پرداخته شده است و پژوهش حاضر نیز موانع تربیت افراد فرهیخته را بررسی کرده است.

پژوهش حاضر به استادان دانشگاه فرهنگیان استان کردستان محدود است. فرایند مصاحبه به دلیل مشغله کاری مصاحبه‌شوندگان و کمبود وقت و سختی همکاری، با محدودیت روبه‌رو بود. پیشنهاد می‌شود چنین پژوهشی در نواحی دیگر کشور با اوضاع فرهنگی و منطقه‌ای متفاوت نیز به اجرا درآید تا امکان مقایسه میان دیدگاه‌های افرادی با فرهنگ‌های متفاوت نیز فراهم شود.

منابع

- آریان‌پور کاشانی، منوچهر و سیدمصطفی عاصی. (۱۳۸۹). فرهنگ بزرگ یک‌جلدی پیشرو آریان‌پور. تهران: جهان رایانه امین.
- اترک، حسین. (۱۳۹۹). «پیوند اخلاق فلسفی و دینی در الذریعة راغب اصفهانی». تأملات اخلاقی، ۱ (۱): ۱۰۳-۱۳۳.
- اسد زندی، مینو. (۱۳۹۶). «شاخصه‌های معنوی استادان در آموزش الگومحور». راهبردهای آموزش در علوم پزشکی، ۱۰ (۱): ۲۳-۳۵.
- انوری، حسن. (۱۳۸۱). فرهنگ بزرگ سخن. تهران: انتشارات سخن، چاپ پنجم.
- ایازی، علی‌نقی و علی ربانی خوراسگانی. (۱۳۹۳). «موانع اجتماعی تفکر در الگوی اسلامی پیشرفت بر اساس نظریه‌پردازی داده‌محور از قرآن». جامعه‌شناسی کاربردی، ۲۵ (۲): ۸۱-۹۶.
- بیرونی کاشانی، راضیه. (۱۳۹۷). «شناسایی مؤلفه‌های تربیت اخلاقی دانش‌آموزان: برقراری تناظر میان نظریه‌های تربیت منش و رویکرد تربیت اسلامی». علوم تربیتی از دیدگاه اسلام، ۶ (۱۱): ۱۱۱-۱۲۸.
- حیدری‌زاده، نسرین و زهره اسمعیلی و مهران فرج‌اللهی و طیبه صفایی. (۱۳۹۹). «ابعاد و مؤلفه‌های تربیت اخلاقی در نظام تربیت رسمی و عمومی دوره ابتدایی ایران». آموزش در علوم انتظامی، ۸ (۲۸): ۱۷۷-۲۰۱.
- رشیدی، شیرین. (۱۳۹۸). «مبانی و آثار تربیت انسان منظم از منظر فلسفه تعلیم و تربیت قرآن‌بنیان». علوم تربیتی از دیدگاه اسلام، ۷ (۱۳): ۲۱-۵.
- رهنمائی، حسین. (۱۳۹۷). «مقایسه انسان اخلاقی مطلوب در اسلام و تائوئیسم با تأکید بر نهج‌البلاغه و تائو ته چینگ». معرفت ادیان، ۱۰ (۱): ۴۵-۶۴.
- سیف، علی‌اکبر. (۱۳۹۲). روان‌شناسی پرورشی نوین. تهران: نشر دوران، ویرایش هفتم، چاپ اول.
- صلواتی، عبدالله و فاطمه کوکرم. (۱۳۹۹). «تبیین ضرورت‌های سه‌گانه انسان کامل از دیدگاه ابن‌عربی و علامه طباطبایی». عرفان اسلامی، ۱۶ (۶۴): ۳۷-۵۲.
- قلتاش، عباس. (۱۳۹۱). «مبانی اجتماعی و سیاسی تعلیم و تربیت: بررسی تطبیقی رویکردها و دیدگاه‌های تربیت شهروندی». مبانی تعلیم و تربیت، ۲ (۱): ۴۷-۶۴.
- کومبز، جرالدر آر. و لوروی بی. دنیلز. (۱۳۸۸). «پژوهش فلسفی: تحلیل مفهومی». ترجمه خسرو باقری، در شورت، ادموند، سی. (۱۳۸۸). روش‌شناسی مطالعات برنامه‌دستی. ترجمه محمود مهرمحمدی و همکاران، فصل اول، ص ۴۳-۶۵.
- مالک، حسین و خدیجه نایبج. (۱۳۹۰). «تعلیم و تربیت از نظر ارسطو». فلسفه و کلام، ۲ (۵): ۱۰۳-۱۲۱.
- محمدی، حمدالله و فاطمه زیباکلام. (۱۳۹۳). «نتولیرالیسم و تجاری‌سازی تربیت: چالشی فراروی تربیت اخلاقی». مبانی تعلیم و تربیت، ۴ (۲): ۹۵-۱۱۶.
- مرتضوی، فاطمه و علیرضا آل‌بویه. (۱۴۰۱). «بقا به مثابه چرایی زیست اخلاقی: بررسی انتقادی دیدگاه تکامل‌گرایان». تأملات اخلاقی، ۳ (۴): ۷-۲۴.
- مرتضوی، محمد. (۱۳۹۲). «موانع تربیت زمینه‌ساز». مشرق موعود، ۷ (۲۶): ۴۱-۶۳.

- معین، محمد. (۱۳۷۵). فرهنگ فارسی. تهران: امیرکبیر، چاپ نهم.
- ملکی، حسن و مجید حبیبی پور. (۱۳۸۶). «پرورش تفکر انتقادی هدف اساسی تعلیم و تربیت». نوآوری‌های آموزشی. ۶ (۱۹): ۹۳-۱۰۸.
- هاشمیان، فاطمه‌سادات و سیداحمد غفاری قره‌باغ. (۱۳۹۹). «بحران‌های اخلاقی تمدن عصر جدید». مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی. ۲۴ (۱): ۱۱۱-۱۲۸.
- یوسفی، علیرضا و مریم گردان‌شکن. (۱۳۹۰). «تفکر انتقادی». آموزش در علوم پزشکی. ۱۱ (۹): ۱۱۲۸-۱۱۲۰.
- Chowdhury, M. (2016). "Emphasizing Morals, Values, Ethics, and Character Education in Science Education and Science Teaching". *The Malaysian Online Journal of Educational Science*. 4(2): 1-16.
- Der Zee, T. V. (2022). "Open Towards the Future. A Reinvigoration of Practical Wisdom in Teaching with a View to Subjectification". *Teachers and Teaching*. 28(6): 757-771.
- Gayrat Ugli, M. T. (2019). "Scientific Theoretical Problems of Perfect Human Category in the Psychology". *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*. 7(8): 15-22.
- Chung, J. J. H. & X. Wei. (2020). "Teach Effectively or Guide Wisely? Discussing the Application of Wisdom Approach to Language Teaching in Thai Higher Education". *International Journal of Language Education*. 4(3): 322-333.
- Stenberg, K. & K. MaaranenK. (2022). "Promoting Practical Wisdom in Teacher Education: A Qualitative Descriptive Study". *European Journal of Teacher Education*. 45(5): 617-633.